

Raija Julkunen, 17.9.2009

Työllisyydestä työttömiin

Työllisyys ja työttömyys hajoavat moniin kysymyksiin, Voi käsitellä talouskasvua ja kasvupolitiikkaa, kilpailukykyä ja innovatiivisuutta, palkkapolitiikkaa, koulutusta ja osaamista, pitkiä työuria ja ikäyrjintää, työvoimapolitiikkaa ja aktivointia, työvoimapolitiikan vaikuttavuutta, työttömien toimeentuloa ja työttömyysturvaa, työttömien kokemuksia ja selviämistä. Ainoa tätä alustusta koskeva toivomus oli siirtää keskustelua työttömyyden yhteiskunnallisiin ja yksilöllisiin seurauksiin.

1930-, 70- ja 90-luvun työttömyydet katalysoivat merkittävää työttömien tutkimusta niin kansainvälisesti kuin Suomessa. Viime aikoina suurinta huomiota ainakin suomalaisessa sosiaalitieteellisessä työelämä tutkimuksessa on saanut työhyvinvointi, joka tosin sekin on tekemisissä työllisyyden kanssa. Tutkimusta on kohdistettu myös määrääkääisiin työsuhteisiin, ikääntymiseen ja työssä jatkamiseen, pitkäaikaistyöttömien aktivointiin ja työvoimapolitiikan vaikuttavuuden evaluointiin, muutos- ja joustoturvaan. Työttömyyden yksilölliset ja yhteiskunnalliset seuraukset eivät ole olleet samassa määrin kiinnostuksen kohteena, vaikka joitakin poikkeuksia on, esimerkiksi rakennemuutospaikkakunnan eli Voikkaan seuranta (Melin 2008). Kriittinen tutkimus on kohdistunut pikemmin yleiseen työn epävarmistumiseen kuin työttömyyteen. Meilläkin paljon siteerattu Richard Sennett (2007) kuvaa sitä, miten epävarma ja kilpailullinen työelämä saa aikaan hyödyttömäksi tulemisen pelon.

Tutkimusta on suunnattu suoremmin politiikkarelevantiksi.. Työttömyyden sosiaalisia ja persoonallisia seurauksia koskevaa tutkimusta on tietenkin valtava määrä. Mutta meillä on ilmeisen vähän sellaista työttömien kokemuksia ja selviämisestään koskevaa tuoretta tutkimusta, jota tehtiin paljon 80- ja 90-luvulla. Osin tätä korvaa köyhyystutkimus, sillä työttömyys on merkittävin köyhyyden aiheuttaja. Voi kysyä, onko seurauksilla kansallista ja ajallista luonnetta. Ovatko ne samanlaiset Suomessa ja esimerkiksi Britanniassa. ja ovatko ne samanlaiset siirryttäessä 2010-luvulle ja 1990-luvulla. Ja vaikka voisi ajatella, että seuraukset ovat varsin samanlaiset, niin työttömyys on kohde, josta tarvitaan ainakin sellaista, mitä Antti Eskola kutsuu ”*esilläpitotutkimukseksi*”. Vaikka tällainen tutkimus ei pystyisi tuottamaan uusia, ennen saamattomia tuloksia tai ratkaisemaan ongelmaa, se muistuttaa meitä ongelmasta. Työttömät ansaitsevat esilläpitotutkimuksia ja esilläpitofoorumeita.

Muuttuuko työttömyyden ja työttömän kuva?

Onko työttömän käsitteestä on tullut vanhanaikainen ja leimaava? 1990-luvulla työttömät halesivat aktiivisiin työnhakijoihin, toisaalta työttömästä tuli syrjäytynyt tai syrjäytymisriskin uhkaama. Nyt puhutaan enemmän pätkätyöstä kuin toistuvaistyöttömyydestä, vaikka usein pätkien väliin jää työtön tai tuloton kausi. Vaikka laman jälkeen työttömyysasteet ovat laskeneet, työttömyyskausien alkavuus ei juurin ole. Tässä mielessä meillä on dynaamiset ja joustavat työmarkkinat. Esimerkiksi vuonna 2005 meillä oli työttömiä työvoimatutkimuksen mukaan 220 000 (8,4 %) ja työnvälitystilaston mukaan 275 000, laajan käsitteen mukaan (mkl toimenpiteisiin sijoitetut, piilotyöttömät, työttömyyseläkeläiset) 420 000 ja uusia työttömyyskausia alkoi noin 800 000 (Hämäläinen ym. 2005). Jaksot kohdistuvat paljolti samoihin ihmisiin. On tavallista, että useat

työttömyysjaksot seuraavat toisiaan ja vuorottelevat suhteellisen lyhytkestoisten ”pätkätöiden”, työvoimapolitiittisten toimenpiteiden sekä toisinaan myös työvoimasta poissalokojen kanssa” (Aho 2008).

Uusia ilmiöitä edellisen laman jälkeen ovat olleet globaalin työpaikkakilpailun koveneminen, pörssi- ja valtionyritysten saneeraukset kannattavuuden lisäämiseksi sekä valtion pyrkimys vähentää työllisyyttään. Tuntuu kuin saneeraukset kohdistuisivat erityisesti tietotyötä tekeviin toimihenkilöihin. 1990-luvulla puhuttiin työttömyyden demokratisoitumisesta, kun se saattoi kohdistua myös hyvin koulutettuihin. Laman jälkeen koulutusryhmien väliset erot työttömyydessä ovat supistuneet. Vuoden 2009 huhtikuussa työttömiä oli kaksi ja puoli kertaa niin paljon kuin vuonna 1990. Ylemmän korkeakoulututkinnon suorittaneiden työttömien määrä oli 8,4-kertainen ja tutkijakoulutuksen suorittaneiden 11,2-kertainen (Akava-ava keväät 2009). Akateemisesti koulutettujen naisten on miehiä vaikeampi sijoittua vakaisiin asemiin.

Työttömyys ja työttömät ovat moninaisia. Työttömissä on nuoria ja vanhoja, miehiä ja naisia, paljon ja vähän koulutettuja, pitkän työuran tehneitä ulossaneerattuja ja niitä jotka eivät ole koskaan saaneet kiinni työnteosta, pääkaupunkiseudulla ja syrjäkylillä asuvia, työmarkkinoille tulijoita, määräaikaista työsuhteesta ja joukkoyrittäjien työttömiksi jääviä. Esimerkiksi elämänvaihe ja taloudelliset sitoumukset määrittävät kokemuksia ja selviämistä.

Työtön ei ole musta laatikko, johon työttömyys tietyllä yhdenmukaisella tavalla painaa jälkeensä, vaan aktiivinen toimija, joka rakentaa itse oman selviämisensä. 1990-luvulla väiteltiin siitä, onko työttömän stereotyyppi surkeana, uloslyötynä ja huono-osaisena empiirisesti kestävä ja leimaava. Viime aikoina tätä on painottanut prekaariliike, joka kieltäytyy olemasta uhri ja surkuteltava, ja vaatii sen sijaan oikeutta toimeentuloon.

Työttömien hyvinvointi

Noista varauksista huolimatta työttömyyden vaikutuksia koskeva tutkimusperintö kertoo, että taloudelliset, terveydelliset ja sosiaaliset ongelmat kasautuvat työttömille ja että ongelmat pahenevat työttömyyden pitkittyessä (Jyrkämä 1981; Vähätalo 1998, Kortteinen & Tuomikoski 1998). Työttömyys ja taloudellinen ahdinko jättävät jälkensä myös perheisiin ja lasten elämään (Salmi, ym. 1996).

Sama tulos on saatu myös 2000-luvun väestötutkimuksissa kuten Stakesin Suomalaisten hyvinvointi 2002, 2006 ja 2008:ssa. Työikäisten väestöryhmien koettua hyvinvointia tarkasteleva Sakari Karvonen (2008, 107) sanoo, ”että yksittäisistä riskitekijöistä johdonmukaisin yhteys hyvinvoinnin eri vajeisiin on työttömyydellä (...) Työttömien keskuudessa yleinen elämänlaatu on heikompi kuin muilla, varsinkin verrattuna työssäkäyviin. Lisäksi he olivat muita tyytymättömämpiä asuinoloihinsa, heidän terveytensä oli muita heikompi ja heidän sosiaaliset suhteensa jännitteisemmät kuin työssäkäyvillä”. ”Työelämästä syrjäytyminen altistaa köyhyydelle, perhe- ja päihdeongelmille”. Vanhempien työttömyys on lasten köyhyyden keskeinen syy, vaikka työssäkäyvienkin perheiden köyhyys on kasvanut. Palkansaajatalouden lapseen verrattuna työttömän lapsiperheen lapsen köyhyysriski on kymmenkertainen (7 % vs 73 %) (Lapsiperheiden hyvinvointi 2009).

Hyvinvointivajeet eivät yllätä. Työttömäksi joutuminen on jokseenkin yhtä raju elämänmuutos kuin avioero. Työtön menettää sen, mitä työ antaa.

- toimeentulon lähteen, itsensä ja perheensä elättäjän statuksen
- elämänsisällön, itsensä ja kykyjensä käyttämisen areenan
- osallisuuden yhteiskunnallisessa vaihdossa, hyödyllisenä olemisen
- osallisuuden työpaikan sosiaalisissa suhteissa
- ajankäytön rakenteen

Vaikka työttömiä on monenlaisia, niin työttömäksi joutuminen tai tulokseton työpaikkojen haku haavoittaa ja on isku itsearvostukselle. Työn mukana katoaa elämää strukturoiva selkäranka ja tilalle hiipii arvottomuuden ja hyödyttömyyden tunteita. ”Voi katsoa ihmisiä taas silmiin”, sanoi eräs pitkäaikaistyötön tultuaan työllistetyksi. Työtä vailla joutuu eräänlaiseen välitilaan, jossa elämän eteenpäinmeno pysähtyy. Vaikka aikaa on, ei saa aikaan. Suomi on siinä määrin vahva työyhteiskunta, että on vaikea elää mielekästä ja hyväksytyä elämää työn ulkopuolella – muuten kuin eläkkeellä, kun takana on ”riittävän” pitkä työura.

Harri Melin (2008) sanoo, että Voikkaan tehtaan lakkauttamisella oli voittajansa ja häviäjensä. Ehkä voisi puhua voittajiin, pärjääjistä ja häviäjistä. *Voittajina* voi pitää sellaisia, jotka työttömyyden antaman sysäyksen avulla pääsevät eroon huonoista työoloista ja työstä, jossa eivät viihtyneet, hakeutuvat uuteen koulutukseen ja sijoittuvat mieluisampaan ammattiin (myös Hänninen 1999). Näitä tarinoita on, mutta se edellyttää esimerkiksi toimeentulon turvaa ja jatkuvuutta. Työttömyysjakso voi toimia myös kuin vuorottelu- tai vanhempainvapaa, väliaikaisena helpotuksena ja irtiottona työstä ja jonkin muuan asian tekemisestä. Tietoyhteiskunnan työvoimalla on paljon sellaisia tieto- ja tunnekykyjä, joille on muutakin käyttöä kuin ansiotyö.

Vaikka selviämistä ei ole tilastoja, niin voittajia em. mielessä on kuitenkin vähemmistö ja että enemmistö pärjää sinnitellen tai jää pysyvästi marginaaliin. Voikkaalta irtisanotuille tarjottiin paljon yhteiskunnan tukea. Silti sielläkin uudelleensijoittuminen riippui iästä ja ammatista – teknikko sijoittui paremmin kuin paperimies. Ja yli viisikymmppisten on melkein mahdoton tulla rekrytoiduksi. Myös ei-työttömät olivat aikaisempaa epävarmemmissa välitiloissa. Osa oli ”putkessa” odottamassa eläkettä, osa koulutuksessa. Työhön sijoittuneiden työsuhteet olivat suurella määrällä määräämisiä, kun UPM:n paperitehtaassa liki kaikki työsuhteet ovat vakinaisia ja keski-ikäinen polvi oli ehtinyt tehdä liki elämänmittaisen työn samassa tehtaassa. Vaikka uudelleensijoittuminen onnistui, niin jotain paperitehtaan ja paikkakunnan yhteisöllisyyttä katosi ja entinen turvallisuus vaihtui epävarmuuteen. Pertti Koistinen ja Asko Suikkanen otsikoivat 20 vuotta sitten joukkoirtisanomisia koskevan tutkimuksensa ”Edessä pysyvä tilapäisyys”.

Jos etsitään työttömän kokemusta, selviämistä ja hyvinvoinnin heikkenemistä, niin väliintulevat tekijät ja mekanismit ovat tärkeitä. Kortteisen ja Tuomikosken klassikkokirjassa *Työtön* kolme asiaa nousivat pinnalle: toimeentulo (nälkä), luottamus (epäluottamus) sekä kompensoivat lähisuhteet ja yhteisöllisyys (myös Vähätalo 1998). Kaikki kolme myös kietoutuvat toisiinsa. En tiedä, olisiko tilanne nyt toisenlainen. Ainakaan perusturvan taso ei ole parempi, vaan pikemmin suhteellisesti heikompi.

Yhteiskunnalliset vaikutukset

Korkean työttömyyden ikävin yhteiskunnallinen seuraus on voimavarojen käyttämättä jääminen; myös julkisia tuloja jää saamatta. Edellisen laman jälkeen Heikki Lehtonen paikansi kolme lamaa eli talouden, työllisyyden ja sosiaaliturvan lamat. Työttömyys jatkoi kasvuaan ja pysyi korkeana talouden jo käännyttyä kasvuun. Kaikkein pisimpään, uuteen taantumaa saakka, on jatkunut ”sosiaaliturvan lama” eli menokontrolli, etuuksien tiukkuus ja hoivavajeet. Esimerkiksi

lapsipalveluja ja perhe-etuksia on karsittu. Lama katalysoi myös sosiaaliturvan uudelleenmuotoilua yksilön vastuun suuntaan.

Taloudellisten vaikutusten ohella yhteiskunnalliset vaikutukset voivat koskea ilmapiiriä, eetosta, luottamusta päättäjiä ja kanssaihmissä kohtaan, oikeudenmukaisuuden kokemuksia, radikalismia, uusien poliittisten linjausten etsimistä, työetiikkaa jne. Täystyöllisyysyhteiskunnassa on paremmat mahdollisuudet luoda luottamuksen ja oikeudenmukaisuuden ilmapiiriä. Työttömyysyhteiskunta synnyttää herkemmin epäluottamusta ja vääryyden kokemuksia niin työttömäksi joutuneissa kuin työssäkäyvissäkin. Luottamusmittausten valossa edellinen lama ei tuhonnut suomalaisten luottamusta omaan yhteiskuntaan. Sen sijaan se tiukensi suhtautumista työttömiin ja työttömyysturvaan, ja niin työttömien oikeuksia painottanut jakso jäi lyhyeksi 1980-luvun lopun ja aivan

1990-luvulla keskusteltiin siitä, muodostavatko työttömät tai köyhät poliittisen voiman ja vastarinnan lähteen. Nyt uskaltaa vastata, etteivät muodostaneet. Selityksenä myös pidetty myös sitä, että sosiaaliturva leikkauksista huolimatta kantoi työtä vaille jääneet laman yli. Sosiaali- ja työhallinnon ammattikunnat ottivat vastaan ihmisten vihaa ja epätoivoa, niin että me muut voitiin nukkua rauhassa. Työttömien omat yhdistykset ja yhteisöt ovat antaneet työtilaisuuksia, yhteisöllisyyden ja osallisuuden paikkoja – 1990-luvulla kolmatta sektoria suorastaan huudettiin apuun. Nyt voi vain spekuloida, ovatko työttömät, heidän olosuhteensa tai tulevaisuuden toivo muuttuneet siinä määrin, nyt voisi odottaa jotain muuta kuin 90-luvulla? Nyt perusturvan taso on suhteellisesti matalampi, muusta tulokehityksestä jälkeenyäännyt, sosiaaliala ja työhallinto jo valmiiksi tiukalla, aitoa, markkinaehtojen ulkopuolista kolmatta sektoria pikemmin rajoitetaan kuin laajennetaan. Prekariaatti kutsuu barrikadeille, mutta silti protestien liike ja radikalisoituminen ei tunnu kovin todennäköiseltä. Protestiaallot ovat tosin vaikeasti ennustettavia.

Edellinen lama tuotti katkoskohdan, jossa voitiin keskustella erilaisista yhteiskuntavisioiden. Voitolle pääsi yhteiseurooppalainen pyrkimys korkeaan työllisyyteen, ja työn jakamista painottanut vaihtoehtovisio sai väistyä. Talouskriisi saattaa katalysoida rahamarkkinoiden sääntelyä, mutta työmarkkinoilla ei ole näköpiirissä linjan muutosta, vaan siellä jatkettane kasvun, joustavuuden ja kannustavuuden nimissä. Ilmassa on toki ollut kasvukritiikkiä ja median muodikkaaksi tekemää downshifistausta. Silti tuntuu uskottavammalta, että taantuma samoin kuin 1990-luvun lama vahvistaa kasvuideologiaa eikä leppoisan elämän politiikkaa.

Taloukasvun merkitystä on vaikea kiistää. Kasvun ja työllisyyden välillä on hyvin tunnettu riippuvuus, ja korkean työvoiman kysynnän oloissa vaikeasti työllistyvilläkin kuten ikääntyvillä, maahanmuuttajilla ja vajaatyökykyisillä on enemmän toivoa. Meillä on vain epävarmoja reseptejä sille, miten täystyöllisyys rakennettaisiin kasvuttomaan yhteiskuntaan.

Muutosturvaa, aktivointia ja toimeentuloa

Moraalisen suhteen työttömiin voi tyypitellä kahdeksi ääripääksi:

- a. Työttömät tai työtä vailla olevat kantavat harteillaan järjestelmän vikoja, sen taipumuksen tuottaa pysyvää liika- tai ylijäämäväestöä sekä ajoittaisia talouskriisejä nousevine työttömyyksineen. Poliitiikan tehtävä tarjota toimentulo, mahdollistaa mielekäs elämä työn ulkopuolella tai jakaa työtä.
- b. Työttömissä itsessään on jokin vika. Heiltä puuttuu osaamista ja yrittämistä. He eivät halua ottaa vastaan tarjolla olevia töitä kuten siivoamista tai puhelinmyyntiä. Työttömät on

velvoitettava ottamaan vastaan työtä ja sosiaaliturvan on oltava niin niukkaa, ettei se ainakaan houkuttele pysymään työttömänä. 90-luvun alun suhdanteeksi.

Suurin osa aktiivisen työvoimapolitiikan perusteluista on jossain ääripäiden välissä. Aktiivisen työvoimapolitiikan vaikuttavuudesta käydään alituista kiistaa ja sen kyky siirtää työttömiä avoimille työmarkkinoille on rajallinen. Silti sille on hyviä perusteluja kykyjen ja taitojen ylläpidosta ja uudistamisesta sosiaalisten siteiden luomiseen saakka. Aktiivinen sosiaalipolitiikka, jos sillä tarkoitetaan toimeentuloetuuksien vastikkeellistamista, on kiistanalaisempi kysymys.

Dirk Geldof (1999) on kehottanut arvioimaan aktivointitoimia seuraavilla kriteereillä.

- Sijoittuvatko aktivointitoimet osaksi laajempaa köyhyyden, työttömyyden ja syrjäytymisen vastaista politiikkaa?
- Tarjoaako politiikka kohteilleen toivetta pysyvämmästä integroinnista?
- Kunnioittavatko aktivointitoimet työttömiä ja toimeentulovaikeuksissa olevia?
- Perustuvatko ne vapaaehtoisuuteen?
- Tarjoavatko toimet taloudellisia kannustimia ja palkkioita vai ainoastaan sanktioita osallistumattomuudesta?
- Onko aktivointitoimille kelvollista hallinnollista toimeenpanoa?
- Tähtäävätkö toimet ainoastaan työmarkkinoille vai vahvistavatko ne muutakin sosiaalista integraatiota.

Sosiaalipolitiikassa pyritään menetysten kompensoinnin rinnalla avaamaan uusia mahdollisuuksia. Aktiivinen työvoima- ja sosiaalipolitiikka pyrkivät olemaan uusien mahdollisuuksien politiikkaa. Vaikka tiedämme paljon työttömyyden vaikutuksista, Heikki Hiilamon & Juho Saaren (2008) mielestä tiedämme vähän siitä, miksi toiset löytävät uusia mahdollisuuksia ja toiset eivät. Kun työttömiä on erilaisia, heitä ei palvele mikään yksi politiikka. Nuorten koulutettujen, kansalaistoimijoiden prekaariliike torjuu ylhäältä alaspäin rakennetun aktivointi- ja workfare-politiikan ja vaatii perustoimeentuloa, jonka varassa pätkätöiden markkinoilla voi haistella aina uusia tilaisuuksia (Korhonen ym. 2009). Jotkut hyötyvät uudelleen koulutuksesta, jotkut tarvitsevat valmiiksi rakennettuja vaihtoehtoisia osallisuuden, tekemisen ja hyödyllisyyden areenoita. Kaikki tarvitsevat kuitenkin toimeentuloa, eikä köyhyys ole paras alusta uusien tilaisuuksien etsimiselle.

Lähteet

Aho, Simo (2008) Työttömyyden pitkän aikavälin dynamiikka ja työvoimapolitiittisten oimenpiteiden kohdistaminen. Työpoliittinen aikakauskirja 4, 21-34.

Geldof, Dirk (1999) New activation policies: promises and risks. Teoksessa Linking Welfare and Work. European Foundation, Dublin.

Jyrkämä, Jyrki (toim.) (1981) Työttömänä Suomessa. Tutkijaliitto, Helsinki.

Hiilamo, Heikki & Saari Juho (2008) Sosiaalisten mahdollisuuksien politiikka. Teoksessa Pentti Arajärvi & Riitta Särkelä (toim.) Leipää ja lämpöä. STKL, Helsinki.

Hämäläinen, Kari, Taimio, Heikki & Uusitalo, Roope (2005) Työttömyys – taloustieteellisiä puheenvuoroja. Palkansaajien Tutkimuslaitos, Helsinki.

Hänninen, Vilma (1999) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. Tampereen yliopisto.

Karvonen, Sakari, Lahelma, Eero & Winter, Torsti (2006) Työikäisten terveys ja hyvinvointi 2000-luvun alussa. Teoksessa Mikko Kautto (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2006. Stakes, Helsinki.

Karvonen, Sakari (2008) Hyvinvointi työikäisten kokemana. Teoksessa Pasi Moisio, Sakari Karvonen, Jussi Simura & Matti Heikkilä (toim.) Suomalaisten hyvinvointi. Stakes, Helsinki.

Koistinen, Pertti ja Suikkanen, Asko (toim.) Edessä pysyvä tilapäisyys. Tapaustutkimuksia joukkortisanomisista ja niistä suoriutumisesta. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslaitoksen monisteita N:o 2/1990.

Korhonen, Anna-Reetta, Peltokoski, Jukka & Saukkonen, Miika (2009) Paskaduunista barrikadeille. Like, Helsinki.

Kortteinen, Matti & Elovainio, Marko (2006) Miten auttaa huono-osaisia? Teoksessa Mikko Kautto (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2006. Stakes, Helsinki.

Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu (1998) Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Tammi, Helsinki.

Luomanen, Jari (1999) Työttömyys – Ongelmia ja mahdollisuuksia. Turun yliopisto,

Melin, Harri (2008) Mitä Voikkaa opetti? Työpoliittinen aikakauskirja 4, 35-43.

Salmi, Minna, Huttunen, Jouko & Yli-Pietilä, Päivi (1996) lapset ja lama. Stakes, Helsinki.

Salmi, Minna, Sauli, Hannele & Lammi-Taskula, Johanna (2009) Lapsiperheiden toimeentulo. Teoksessa Johanna Lammi-Taskula, Sakari Karvonen & Salme Ahlström (toim.) Lapsiperheiden hyvinvointi 2009. Stakes, Helsinki.

Sennett, Richard (2007) Uuden kapitalismin kulttuuri. Vastapaino, Tampere.

Vähätalo, Kari (1998) Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta. Gaudeamus, Helsinki.